

NAISET RAJALLA KYÖPELI, NAINEN, NAARA(S), NEITSYT, MORSIAN, AKKA JA ÄMMÄ SUOMEN PAIKANNIMISSÄ

KAIJA MALLAT

VÄITÖKSENALKAJAISESITELMÄ
HELSINGIN YLIOPISTOSSA 4.
TOUKOKUUTA 2007

Olen väitöskirjassani tutkinut sellaisia Suomen paikannimiä, joiden alkuosana on naista merkitsevä tai naiseen viittaava sana. Yhteensä aineistossani on noin 4 000 nimeä, joiden alkuosana on *Kyöpeli*, *Nainen*, *Naara* tai *Naaras*, *Neitsyt*, *Neito* tai *Neiti*, *Morsian*, *Akka* tai *Ämmä*. Nimiryhmät ovat varsin erikokoisia (ks. taulukkoa 1) ja osittain myös eri-ikäisiä.

Taulukko 1. Erilaisten alkukomponenttien määrä tutkimusaineistossa.

ÄMMÄ-nimet	1 500
AKKA-nimet	1 500
NEITSYT-nimet	300
KYÖPELI-nimet	200
NAIS-nimet	150
NAARA(S)-nimet	150
MORSIAN-nimet	100

Paikannimien tulkinnassa pyritään siihen, että saadaan selville nimien asiatausta. Toisin sanoen nimistöntutkija yrittää vastata kysymykseen, miksi paikalle on annettu juuri tietynkaltainen nimi. Nimen perusteena voi olla esimerkiksi nimetyn paikan sijainti (*Järvenpää*), jokin paikan ominaisuus (*Korkeasaari*), paikalla esiintyvä kasvillisuus tai eläimistö (*Kuusisaari*, *Kurkisu*); jotkin nimet perustuvat paikan käyttöön (*Lypsykallio*), omistukseen (*Martinpelto*) tai paikalla sattuneeseen tapahtumaan (*Riitahuhta*).

Kuten tunnettua, monet paikannimet ovat jo kieliasultaan niin hämärtyneitä, että edes niihin sisältyviä sanoja on mahdoton tai ainakin vaikea selvittää. Varmaa tulkin-
taa vailla ovat esimerkiksi sellaiset nimet kuin *Suomi* ja *Saimaa*. Oma aineistoni taas koostuu suureksi osaksi sellaisista nimistä, joiden sisältämät sanat ovat kielenkäyttäjille tuttuja: vaikkapa lekseemit *morsian*, *ämmä* ja *nainen* ovat meille merkitykseltään suhteellisen selviä. Siitä huolimatta on joskus vaikea sanoa varmasti, miksi

▷

nämä sanat ovat paikannimiin päässeet. Tämä taas johtuu siitä, että kieliasultaan täysin identtisetkin paikannimet on saatettu antaa erilaisin perustein. Esimerkiksi sana *ämmä* voi paikannimissä viitata omistukseen, paikan käyttöön tai paikan kokoon. Omassa aineistossani tulkintaa vaikeuttaa vielä sekin, että kaikilla nimillä ei ole edellä mainitun kaltaisia konkreettisia perusteita, vaan ne ovat voineet syntyä myös kansanuskon, tarinan tai jopa naisiin liitettyjen stereotyyppien pohjalta.

Nimien tulkinta aloitetaan selvittämällä, mitä nimeen sisältyvät sanat merkitsevät. Omassa aineistossani tehtävä ei ole ollut aivan helppo, vaikka sanat *kyöpeliiä* ja *naaraa* lukuun ottamatta ovatkin kielessä edelleen käytössä. Naisiin liittyvä sanasto nimittäin vaikuttaa hyvin affektiiviselta. Merkityksen muutokset, supistumat ja laajentumat sekä erilaiset sanoihin liittyvät sivumielteet ovat siinä tavallisia. Esimerkiksi sana *ämmä* on nykykielessä merkitykseltään lähes yksinomaan pejoratiivinen — jopa tekstinkäsittelyohjelmani pyysi minua tarkistamaan, sopiiko tämä alatyylinen tai halventava ilmaus kirjoittamani tekstin tyyliin. Vanhastaan sana on kuitenkin ollut joko neutraali tai jopa kunnioittava, ja sen merkitys on ollut 'nainen', 'vaimo, naimisissa oleva nainen', 'isoäiti' tai 'vanha nainen'. Lekseemi *naara* taas on aikojen kuluessa menettänyt naiseen viittaavan merkityksensä melkein kokonaan. Se on jäänyt elämään vain sanassa *naaras*, jolla tarkoitetaan naaraseläintä tai halventavasti naispuolista ihmistä. Tällai-

nen kehitys saattaisi johtua siitä, että ilmaus on muuttunut niin pejoratiiviseksi, ettei sitä ole enää normaaliyhteyksissä voinut ihmistä merkitsevänä käyttää.

Täysin päinvastoin kuin sanoille *ämmä* ja *naara* on käynyt lekseemille *nainen*, joka nykykielessä on neutraali, aikuista, naispuolista ihmistä merkitsevä ilmaus. Aiemmin siihen on varsinkin länsimurteissa liitetty negatiivisia konnotaatioita. Tämä näkyy esimerkiksi siten, että Agricola ei hengellisissä teksteissään käyttänyt sanaa lainkaan, vaan sen korvasi sana *vaimo*, ja vaimoa merkitsemässä Agricola käytti ilmausta *emäntä* (Kiuru 1993: 28–30).

Kaikilla tutkimillani nimiryhmillä on yhtäältä oma profiilinsa. Toisaalta on myös paljon piirteitä, jotka yhdistävät niitä. Kuten taulukosta 2 näkyy, suurin osa tutkimieni nimien tarkoiteista on luonnonpaikkoja, yleensä yli 70 prosenttia. Hyvin usein tällaisia nimiä on annettu niin sanotuille maankohoumille, kuten mäille, kalliioille ja kiville. Yleisiä aineistossa ovat myös järvien, lampien, lähteiden ja muiden niin sanottujen vedenkokoumien sekä soiden ja erilaisten kosteikkojen nimet. *Ämmä*-nimet tarkoittavat muista poiketen usein myös viljelyksiä. Tämä johtunee siitä, että sanalla on myös merkitys 'isoäiti'; nimiä on annettu talojen vanhan emännän eläke-maille. *Nais*-nimet taas tarkoittavat yleensä vesistöpaikkoja, sekä vedenkokoumia että virtavesiä. *Morsian*-nimien tarkoiteiden jakauma on aivan omanlaisensa: aineistossa on silmiinpistävä runsaasti kivien ja matalikkojen nimiä.

Taulukko 2. Määritetyyppien paikanlaji-jakauma.

<p>ÄMMÄ: luontonimiä 66 % kulttuurinimiä 34 %</p> <ul style="list-style-type: none"> • maankohoumat; suot, kosteikot • viljelykset
<p>AKKA: luontonimiä lähes 80 %</p> <ul style="list-style-type: none"> • maankohoumat; saaret, vesikivet • järvet, lammet
<p>MORSIAN: luontonimiä lähes 100 %</p> <ul style="list-style-type: none"> • karit, saaret, luodot, matalikot, rantakivet • maantiemäet, kivet, kalliot
<p>NEITSYT: luontonimiä 75 %</p> <ul style="list-style-type: none"> • maankohoumat; niemet, saaret, kivet • vedenkokoumat; suot
<p>NAARA(S): luontonimiä yli 80 %</p> <ul style="list-style-type: none"> • järvet ja lammet • maankohoumat
<p>NAINEN: luontonimiä 80 %</p> <ul style="list-style-type: none"> • vesistöt
<p>KYÖPELI: luontonimiä yli 80 %</p> <ul style="list-style-type: none"> • maankohoumien nimiä 60 %

Varsinkin *Nais-*, *Neitsyt-*, *Akka-* ja *Ämmä-*nimiä leimaa aineiston kaksijakoisuus. Niihin sisältyy sekä huomattavien luonnonpaikkojen vanhoja nimiä että pienten, hyödyttömien ja huonolaatuisten paikkojen nuoria tai nuorehkoja nimiä. Vanhimmat nimet tarkoittavat esimerkiksi korkeita mäkiä, äkäisiä koskia, järviä ja rajapaikkoja. Nuorempaan nimikerrokseen taas kuuluu pienten suolampien, huonolaatuisten viljelysten, pienten saarten ja vesikivien nimiä.

Eroa selittää ensinnäkin nimien ikä. Oletettavasti suuret ja näkyvät, tai esimerkiksi kulkemisen kannalta merkittävät ja kulttuurissa keskeiset paikat ovat saaneet nimensä jo varhain. Koska sanat *nainen*, *neitsyt*, *neito*, *akka* ja *ämmä* ovat kielessä

säilyneet, niitä on käytetty myös nuoreman nimistön muodostamiseen. Se ei mielestäni kuitenkaan yksin riitä selittämään sitä, että nuoret nimet usein tarkoittavat merkityksettömiä ja hyödyttömiä paikkoja. Jokin näiden sanojen merkityksessä on muuttunut siten, että paikoille on voitu antaa sävyiltään väheksyviä, ironisia tai suorastaan halventavia nimiä niitä käyttäen. Voi myös otaksua, että sanojen merkityksen muutos heijastelee muutosta naisen yhteisöllisessä asemassa.

Naara-nimet ovat vanhoja ja tarkoittavat lähes yksinomaan tärkeitä luonnonpaikkoja, järviä ja suuria mäkiä. Joukossa on myös runsaasti rajapaikkoja. Nimiin ei muutamaa harvaa poikkeusta lukuun ottamatta myöskään liity kansanperinnettä, joka viittaisi naiseen. Tämän uskon johtuvan siitä, että *naara*-sanan merkitys 'nainen' on kielestä kadonnut. Nimien sisältöä ei siis ole enää pitkiin aikoihin ymmärretty. Merkitys 'nainen' onkin sivuutettu tähän asti myös *Naara*-nimien tulkinnoissa.

Kuten jo mainitsin, *Morsian*-nimet muodostavat aivan omanlaisensa ryhmän. Valtaosa niistä tarkoittaa vesikiviä, saaria, maantiemäkiä tai tien varressa sijaitsevia kiviä ja kallioita. Monista nimistä kerrotaan varoitustarinaa, jossa morsian, morsian ja sulhanen tai koko hääväki törmäävät kirkkomatkalla kiveen ja saavat surmansa. Samaa tarinaa kerrotaan myös joistain ruotsinkielisten alueiden *Brud-* ja *Jungfru*-nimistä. Vaarat, joista näissä tarinoissa varoitetaan ja nimet, joilla varoituksesta muistutetaan, liittyvät morsiamen sosiaaliseen statukseen. Nuori nainen on jo irronnut omasta suvustaan, muttei vielä liittynyt uuteen; hän on liminaaltilassa, eräänlaisella »ei kenenkään maalla», siirtymässä elämässään kategoriasta toiseen. *Morsian*-nimet ovatkin hyvä esimerkki siitä, miten yhteisön henkinen kulttuuri näkyy myös paikannimissä. Varoitustarinan synnyttämät paikannimet ankku-

roivat varoituksen maisemaan, edesauttavat tarinan säilymistä ja muistuttavat siitä ohikulkijoita.

Oma erityistapauksensa ovat *Kyöpeli*-nimet. Sana *kyöpelihän* ei merkitse naista lainkaan. Sen merkityksiä ovat suomen murteissa olleet 'kummitus, paholainen, tonttu, haltia, noita ja velho'. Kuitenkin *Kyöpeli*- ja *Kyöpelinvuori*-nimisiä maankouhemia pidetään vanhojenpiikojen — siis naimattomien naisten — asuin-, turva-, kokoonumis-, rangaistus- tai hautapaikkoina. Olenkin arvellut, että *Kyöpelinvuorista* on suomalaisessa kulttuurissa kehittynyt saksalaisen Blocksbergin ja ruotsalaisen Blåkullan vastine, siis noitasapatin viettoipaikka. Jos morsiamen yhteisöllinen status on muuttumassa tyttöjen kategoriasta naisten kategoriaan, naimattoman aikuisen naisen eli vanhanpiian status on pysyvä. Ja näyttää siltä, että hänen paikkansa on yhteisön ulkopuolella. Osa *Kyöpeli*-nimistä on niin vanhoja, ettei vanhapiika-traditio ole voinut niitä synnyttää, ei liioin käsitys lentämisestä noitasapatin viettoon, joka yleistyi Keski-Euroopassakin vasta 1400-luvulla. Kysymys voikin olla siitä, että yhteisön ulkopuolinen, marginaaliin jäänyt tai jätetty nainen on yhdistetty *kyöpeli*-sanan mytologisiin merkityksiin. Lisäksi *Kyöpelinvuori*-nimien tarkoitteet ovat useimmiten topografialtaan sellaisia, että ne helposti yhdistetään sekä noitiin että paholaisiin — jyrkkiä, korkeita ja louhikkoisia mäkiä, jotka usein rajautuvat veteen.

Jokaisen ihmisen elämään kuuluvat nykyäänkin erilaiset kategoriarajojen ylitykset: syntymä, aikuistuminen, kuolema; monilla myös avioituminen ja vanhemmuus. Meillä on tapana ritualisoida elämämme tärkeitä rajakohtia järjestämällä esimerkiksi häitä, hautajaisia ja ristiäisiä. Rituaalien tarkoitus on auttaa siirtymistä rajan yli, sosiaalisesta kategoriasta toiseen, ja niiden tärkeä osa ovat muodot ja symbolit.

Itse asiassa olemme juuri aloittaneet akateemisen rituaalin — väitöstilaisuuden —, jonka tarkoitus on merkitä väittelijän siirtymistä akateemisesta kategoriasta toiseen. Tilaisuus on muodoiltaan vakiintunut, ja sen päähenkilöt ovat pukeutuneet tradition vaatimaan tapaan. Kustoksen ja vastaväittäjän kuulumista väittelijän kanssa eri kategoriaan symboloivat heidän edessään pöydällä olevat tohtorinhatut. Tieteellisyydestämme ja rationaalisuudestamme huolimatta toimimme siis tässäkin tilanteessa ihmisyhteisöjen ikaikaiseen tapaan: merkitsemme ja ritualisoimme elämämme liittyvän kategoriarajan ylityksen.

On ainakin osittain sattumaa, että tässä tilaisuudessa kaikki päähenkilöt ovat naisia; myös miehet voivat väitellä ja toimia kustoksena ja vastaväittäjänä. Naisilla on kuitenkin kaikkien ihmisyhteisöjen olemassaolon ja säilymisen kannalta välttämätön ominaisuus, joka miehiltä puuttuu: kyky synnyttää lapsia ja ravita heitä omasta ruumiistaan, toisin sanoen kyky ylläpitää yhteisöjen elinkelpoisuutta. Tämän vuoksi nimenomaan naisen elämän kategoriarajojen ylitykset, erityisesti naimisiinmeno, raskaus ja synnytys, ovat koko yhteisön kannalta erityisen merkittäviä. Tähän perustuvat myös monet naisiin kohdistuvat käyttäytymisrajoitukset ja -normit.

Tutkimusaineistoni osoittaa, että elämän symbolisten rajojen lisäksi myös territoriaalisilla rajoilla on tärkeä osa yhteisöjen ja yksilön elämässä. Vielä 1900-luvulta on tietoja siitä, että esimerkiksi pitäjiä tai kyliä erottavia rajoja on pelätty ja tällaisen rajan ylittämistä on pidetty vaarallisena (Simonsuuri 1947). Rajapaikkoihin liittyy lisäksi runsaasti tarinaperinnettä, mitä pidän osoituksena niiden kulttuurisesta merkityksestä. Mihin tahansa paikkaan tai nimeen ei tämäntyyppistä perinnettä kiinnity.

Rajat on merkitty myös paikannimin, ja monesti varsinkin *Naara*-, *Nais*-, *Neitsyt*-

Akka- ja *Ämmä-*alkuiset nimet tarkoittavat paikkoja rajalla tai sen läheisyydessä. Olen pitänyt näitä nimiä mytologisina paikanniminä, joiden tehtävänä on välittää yhteisön kannalta merkityksellistä tietoa: varoittaa rajasta ja muistuttaa sen ylittämiseen liittyvistä käytänteistä ja sosiaalisista normeista. On hyvin mahdollista, että aineistooni sisältyvät vanhat rajapaikkojen nimet ovat välittäneet tietoa nimenomaan naisia koskevista normeista. Paikannimistön perusteella nuo normit näyttävät koskevan sekä nuoria naisia, aikuisia naisia että vanhoja naisia.

Kulttuurissa tärkeitä paikkoja tarkoittavien mytologisten paikannimien lisäksi aineistossani on myös pienten paikkojen nimiä. Osa niistä perustuu paikan omistukseen tai esimerkiksi naisten paikalla tekemään työhön. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen nimiarkiston kokoelmissa nimien perusteiksi mainitaan myös paikalla tehty lapsenmurha tai esimerkiksi pyhätyöstä, leivänhäpäisystä tai turhamaisuudesta seurannut rangaistus. Osa nimistä on selvästi pejoratiivisia, ja varsinkin *Akka-* ja *Ämmä-*nimiin liittyy kertomuksia, joissa viitataan naisten stereotyyppisiin ominaisuuksiin, kuten suulauteen ja riitaisuuteen. Tyypillinen esimerkki näistä ovat *Akkasaaret* ja *-luodot*, joille kiukkuinen akka jätetään kirkonmenojen ajaksi tai yöksi leppymään. Aineistossa on varsin runsaasti myös het-

teikköisten suolampien ja huonolaatuisten viljelysten nimiä.

Miksi naista merkitsevä sana voidaan yhdistää sekä jylhään vuoreen että kulkemista hankaloittavaan silmäkkeeseen? Milloin mytologia on vaihtunut stereotyyppiä? Ilmiön taustalla on todennäköisesti kulttuurinen murros, joka vaikutti naisen asemaan yhteisössä. Suurin tuntemamme murros on kristinuskon tulo, joka muutti esimerkiksi koko henkilönimijärjestelmämme: omaperäiset yksilönimet väistyivät kristillisen statuksen saaneiden vierasnimien tieltä. Myös paikannimistössä esimerkiksi *Kirkko-*, *Pappi-* ja *Helveti-*nimet ovat jälkiä samasta murroksesta. Uskon tuon murroksen ulottuneen myös syvemmälle kuin nimien sisältämään sanastoon. Arvelen, että kristinuskon patriarkaalisti kulttuurin ja muutti suhtautumista naiseen. Tämä muutos näkyy myös käsittelemässäni paikannimistössä. ■

LÄHTEET

- KIURU SILVA 1993: Vaimosta naiseksi vanhassa kirjasuomessa. – *Naistutkimus* 4/1993 s. 28–38.
- SIMONSUURI, LAURI 1947 (toim.): *Myytillisiä tarinoita*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 229. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

KAJJA MALLAT *Naiset rajalla*. Kyöpeli, Nainen, Naara(s), Neitsyt, Morsian, Akka ja Ämmä Suomen paikannimissä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1122. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2007.

Kaupunkisuunnittelukeskus, PL 43 (Kirkkojärventie 6 B), 02070 Espoon kaupunki
Sähköposti: *kaija.mallat@espoo.fi*